

Inhoud

Voorwoord 7

Leeswijzer 9

Deel 1: De leraar anno nu

1 Waarom deze publicatie? 11

1.1 Uitgangspunten 11

1.2 De zes rollen van de leraar 12

1.3 Overtuigingen 13

1.4 De kern en de cirkels 15

1.5 Fixed en growth mindset 16

1.6 Feedback en de growth mindset 18

Meer lezen 19

2 De ontwerper 21

2.1 Professionele ruimte van de leraar 21

2.2 Wat doet de ontwerper? 21

Meer lezen 28

3 Naar meer leerlingsturing; gevolgen voor de rollen van de leraar 29

3.1 Sturing van het leren 29

3.2 Het flexmodel 29

3.3 Domeinen en leerpleinen 31

3.4 Afstandsonderwijs 32

Meer lezen 32

Deel 2: De zes rollen van de leraar in de praktijk

4 Rol 1: De Gastheer 33

4.1 De leraargestuurde leeromgeving 33

4.2 Afstemmen 35

4.3 Het gedrag van leerlingen 39

4.4 Een goede Gastheer worden 40

4.5 Reflecteren 42

4.6 Gastheer in leerlinggestuurde leeromgevingen 43

Meer lezen 44

5	Rol 2: De Presentator	45
5.1	De leraargestuurde leeromgeving	45
5.2	Aandacht vangen en lesdoelen introduceren	46
5.3	Het gedrag van leerlingen	52
5.4	Een goede Presentator worden	52
5.5	Reflecteren	54
5.6	Presentator in leerlinggestuurde leeromgevingen	55
	Meer lezen	57
6	Rol 3: De Didacticus	59
6.1	De leraargestuurde leeromgeving	59
6.2	Didactische principes	60
6.3	Het gedrag van leerlingen	65
6.4	Een goede Didacticus worden	66
6.5	Reflecteren	67
6.6	Didacticus in leerlinggestuurde leeromgevingen	68
	Meer lezen	71
7	Rol 4: De Pedagoog	73
7.1	De leraargestuurde leeromgeving	73
7.2	Orde houden	75
7.3	Het gedrag van leerlingen	81
7.4	Een goede pedagoog worden	83
7.5	Reflecteren	85
7.6	Pedagoog in leerlinggestuurde leeromgevingen	86
	Meer lezen	90
8	Rol 5: De Afsluiter	91
8.1	De leraargestuurde leeromgeving	91
8.2	De les afsluiten	93
8.3	Het gedrag van leerlingen	94
8.4	Een goede Afsluiter worden	95
8.5	Reflecteren	96
8.6	Afsluiter in leerlinggestuurde leeromgevingen	97
	Meer lezen	98

9 Rol 6: De Leercoach	99
9.1 De leraargestuurde leeromgeving	99
9.2 Individueel leercoachen in de klas	100
9.3 Gedrag van leerlingen	102
9.4 Een goede leercoach worden	103
9.5 Reflecteren	106
9.6 Leercoach in leerlinggestuurde leeromgevingen	107
Meer lezen	107

Deel 3: Professionaliseren

10 Professionele ontwikkeling met dezes rollen als basis	109
10.1 Bekwaamheidseisen leraren	109
11 Individuele professionalisering – Quickscan Yollen	111
11.1 Quickscan Yollen: zelfreflectie en 360 graden feedback	111
Meer lezen	112
12 Groepsprofessionalisering – Lesson Study	113
12.1 Lesson Study: leren als team in de school	113
12.2 Lesson Study en de zes rollen van de leraar	115
Meer lezen	116
13 Professionalisering schoolbreed – lesobservatietool Yollen	117
13.1 Lesobservatietool Yollen: ontwikkeling van de school	117
13.2 Vertrouwen	120
Meer lezen	120

Bijlage

1 Voorbeeld kijkwijzer lesobservatie op basis van de zes rollen van de leraar	121
2 Quickscan Yollen: hoe start ik?	123
Literatuur	125
Register	131
Meer lezen	133

Voorwoord

De basis van het werk van de leraar is het ontwerpen van onderwijs. De uitvoering van dat onderwijs is te vatten in zes rollen: Gastheer, Presentator, Didacticus, Pedagoog, Afsluiter en Leercoach. Inzicht in deze rollen en reflecteren op hoe je deze beheerst, biedt leraren handvatten om *de basis op orde* te brengen en/of te houden. Het bewust beheersen van deze basis is voorwaardelijk voor verdere professionele groei.

Met dit boek ondersteunt CPS leraren om die basis op orde te houden of te brengen, en we laten zien hoe je vervolgens aan professionele groei kunt werken. Die *basis op orde* wil zeggen dat het basisgedrag van leraren aan de minimale eisen voldoet, zodat ze zich vanuit die basis verder kunnen ontwikkelen. Dit boek dient als onderlegger van dat basisgedrag, waardoor het uitermate geschikt is voor startende leraren en studenten van lerarenopleidingen. Ervaren leraren kunnen dit boek gebruiken om hun eigen basisgedrag nog eens goed onder de loep te nemen: doe ik de juiste dingen? En doe ik die dingen goed?

We reiken startende en ervaren leraren in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en mbo, gereedschap aan waarmee ze effectieve lessen kunnen ontwerpen en uitvoeren. We bieden daarbij praktische handreikingen. Daarnaast besteden we aandacht aan wat je als leraar drijft en hoe je in het onderwijs staat. Ter verdieping verwijzen we regelmatig naar andere CPS-publicaties, zoals *Differentiëren is te leren!* (po-versie: Bouwman et al., 2018; vo/mbo-versie: Berben & Teeseling, 2020) en *De leercoach* (Verbaan & Potiek, 2022). Vanwege de leesbaarheid zijn na vermelding in hoofdstuk 1 de verwijzingen naar CPS-publicaties in de lopende tekst ingekort.

Met de oorspronkelijke CPS-uitgave *De vijf rollen van de leraar* (Slooter, 2009) hebben we jarenlang ervaring opgedaan met trajecten op scholen, zoals training en coaching van leraren en lesbezoeken. Op basis van die ervaring werd de rol van coach toegevoegd als zesde rol. CPS heeft deze vervolgens doorontwikkeld tot de rol van 'leercoach'. In deze herziene uitgave zijn onze ervaring en de rol van de leercoach verwerkt. Deze eigentijdse versie van de rollen van de leraar sluit goed aan bij de visie op goed onderwijs van CPS:

- leerlingen begeleiden om te worden wie ze (kunnen) zijn en hen ondersteunen hun talenten te ontwikkelen;
- de wereld van leerlingen verruimen in ontmoeting met anderen;
- leerlingen voorbereiden op een actieve deelname aan de samenleving; op een passende plek, waar ze hun eigen waardevolle bijdrage kunnen leveren.

CPS zet zich in voor blijvend beter onderwijs voor leerlingen van nu en voor de samenleving van morgen.

Wij bedanken alle leraren die door ons zijn getraind en/of gecoacht bij de uitvoering van de rollen voor hun input en enthousiasme. Ook een woord van dank aan onze collega's Conny van der Groef, Els Loman en Ariena Verbaan voor hun kritische blik en waardevolle adviezen. Een speciaal woord van dank aan onze inmiddels gepensioneerde collega Carel van der Burg, voor zijn bijdrage aan de eerste opzet van deze uitgave. Tot slot bedanken wij CPS Uitgeverij voor de tomeloze inzet.

Wij wensen jullie en jullie leerlingen veel leerplezier!

Bert Moonen, Lotte van der Goot en Sander van Veldhuizen

Leeswijzer

Deel 1: De leraar anno nu

Hoofdstuk 1 gaat in op het waarom van deze publicatie en beschrijft onze visie op het basisgedrag van de effectieve docent. In hoofdstuk 2 verdiepen we ons model van de leraar als ontwerper van het onderwijs. In hoofdstuk 3 gaan we in op de rollen van de leraar in meer leerlinggestuurde leeromgevingen.

Deel 2: De zes rollen van de leraar in de praktijk

De hoofdstukken 4 t/m 9 behandelen de zes rollen van de leraar: Gastheer, Presentator, Didacticus, Pedagoog, Afsluiter en Leercoach. Elke rol wordt volgens dezelfde structuur beschreven: na aandacht voor de leraargestuurde leeromgeving, beschrijven we het specifieke karakter van de rol. Vervolgens gaan we in op het gedrag van de leerlingen en hoe je beter wordt in de betreffende rol. We belichten daarna welke gevolgen het heeft als de leraar de rol vervult in een meer leerlinggestuurde leeromgeving. En in de laatste paragraaf tref je 'Meer lezen'-tips aan om je te verdiepen in onderdelen van de rol.

Je kunt deze hoofdstukken ook afzonderlijk lezen, bijvoorbeeld als je over een bepaalde rol een leervraag hebt. De Quickscan Yollen (zie 11.1) kan je helpen bij het in kaart brengen van je leervraag.

Deel 3: Professionaliseren

Hoofdstukken 10 t/m 13 gaan in op de vraag hoe je als individu, team en school kan werken aan professionalisering op het gebied van de zes rollen van de leraar.

Hoofdstuk 1

Waarom deze publicatie?

Deel 1:
De leraar
anno nu

Leraren staan in de jaren twintig van deze eeuw voor grote uitdagingen, zoals leerlingen 'aan' zetten, actief laten leren, formatief toetsen en handelen, meer maatwerk bieden en digitaal werken. Steeds minder wordt er klassikaal lesgegeven. Deze veranderingen vragen heel wat vaardigheden van de leraar en vereisen andere organisatievormen, zoals leerpleinen, flexuren, gepersonaliseerd leren en afstandsonderwijs. Dit betekent dat de sturing van het leren varieert van veel sturing door de leraar, via gedeelde sturing, tot zelfsturing van de leerling.

De voorganger van dit boek, *De vijf rollen van de leraar* (Slooter, eerste druk in 2009) gaat in sterke mate uit van een klassikale setting, waarin de leraar centraal staat en nagenoeg alle leerlingactiviteiten stuurt. In deze uitgave gaan we een stap verder en beschrijven we ook hoe de rollen van de leraar vorm en inhoud kunnen krijgen in leeromgevingen waarin leerlingen hun eigen leeractiviteiten meer sturen. We beschrijven die rollen van de leraar aan de hand van effectief basisgedrag.

Verdieping van de rollen is te vinden in diverse CPS-publicaties: *Activerende en passende werkvormen* (Van der Burg et al., 2019), *Motivatie is een werkwoord* (Minnaert & Odenthal, 2018), *Formatief toetsen in de les* (Berben et al., 2021), *Differentiëren is te leren!* (po-versie: Bouwman et al., 2018; vo/mbo-versie: Berben & Teeseling, 2020), *Grip op leesbegrip* (Van de Mortel & Förer, 2013) en *De leercoach* (Verbaan & Potiek, 2022). Deze titels en andere verdiepende vakliteratuur tref je aan het eind van diverse hoofdstukken aan onder het kopje 'Meer lezen'.

1.1 Uitgangspunten

De inhoud van deze publicatie is gebaseerd op de visie op leren van CPS en op het door CPS ontwikkelde model dat inzicht geeft in de ontwikkeling van leraarcompetenties.

Visie op leren van CPS

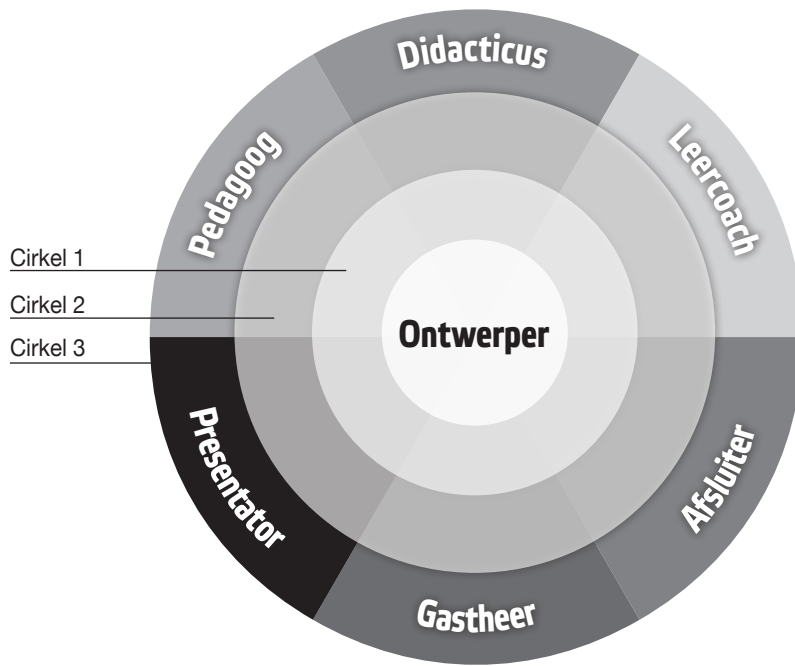
Er is geleerd wanneer er een permanente verandering in het langetermijngeheugen heeft plaatsgevonden.

Leren is een intern proces van kennisverwerking en een interactieproces tussen de lerende en de omgeving.

Zie ook *Wijze lessen* (Surma et al., 2019).

Deze visie is het uitgangspunt van alle publicaties van CPS.

Voor de ontwikkeling van leraarcompetenties hanteren we het volgende door CPS ontwikkelde model:

Figuur 1.1 De rollen van de leraar © 2017 CPS

Het model geeft de zes rollen van de leraar weer. Al deze rollen worden ingevuld vanuit de kernrol, de kerntaak van een leraar: de ontwerper van het onderwijs. Daarom staat die rol in het midden van de cirkel. Als je je functie opdeelt in deze verschillende rollen, kun je gericht reflecteren op je professionaliteit en kun je daarin groeien.

1.2 De zes rollen van de leraar

De Gastheer

Omdat de relatie tussen leraar en leerling voortkomt uit de psychologische basisbehoefte van de leerling, is gastheerschap een essentiële rol van de leraar. In deze rol maak je contact met je leerlingen. Dat contact is een voorwaarde voor het leerproces en is bepalend voor het verloop en de effectiviteit van de lessen en leeractiviteiten. Ook om effectief te kunnen differentiëren is het noodzakelijk dat leraren hun leerlingen goed kennen en zicht hebben op hun vaardigheden en interesses.

De Presentator

Het is van belang dat de leraar op bepaalde momenten de aandacht van de leerlingen vangt én vasthoudt. Je doet dit als je een les begint, maar bijvoorbeeld ook wanneer je na een groepsopdracht de aandacht van de leerlingen opnieuw moet vangen. Als Presentator zorg je ervoor dat de leerlingen hun aandacht volledig op jou richten en naar je luisteren.

De Didacticus

De Didacticus brengt kennis en vaardigheden over op de leerlingen. Als Didacticus weet je leerlingen te motiveren en geef je adequate instructie. Je bent in staat om het leerproces van leerlingen individueel en als groep te sturen en te begeleiden.

De Pedagoog

In de rol van Pedagoog creëert de leraar een veilig klimaat, zodat leerlingen optimaal kunnen leren. Dit is een voorwaardelijke rol waarin de leraar effectief feedback geeft en passend corrigeert.

De Afsluiter

Als Afsluiter reflecteert de leraar samen met de leerlingen op het verloop en op de inhoud van de les of leeractiviteit. Je evalueert of de les- en leerdoelen zijn behaald. Dat is belangrijk omdat leerlingen zich daardoor bewust worden van hun eigen leerproces.

De Leercoach

Anders dan de Didacticus, die zich richt op het overbrengen van de leerstof, ondersteunt de Leercoach leerlingen individueel bij het leren. De Leercoach leert leerlingen vaardigheden aan zodat ze zelfstandig verder kunnen. In deze rol gaat het erom dat je de leerlingen helpt om in het leerproces de juiste keuzes te maken.

1.3 Overtuigingen

Gedrag wordt sterk beïnvloed door onze overtuigingen, ofwel door wat we diep van binnen vinden, willen en denken. Als we ons gedrag willen veranderen, moeten we daarom eerst kijken uit welke overtuigingen ons huidige gedrag voortkomt. Dat is ook nodig, omdat we ons vaak niet eens bewust zijn van bepaald gedrag en/of van de onderliggende overtuigingen.

Overtuigingen die minder effectief of zelfs ineffectief gedrag veroorzaken, noemen we belemmerend. We geven hier enkele voorbeelden van belemmerende en effectievere overtuigingen.

Belemmerende overtuiging	Leraargedrag	Leerlinggedrag	Effectievere overtuiging
Mijn vak is belangrijk.	Het hoogste vragen van elke leerling. Niet tevreden met een 6.	Duiken. Rebelleren. Incompetent voelen.	Het totaal van de resultaten van de leerling is belangrijk, mijn vak is daarvan een onderdeel.
Leerlingen moeten zich gewoon gedragen, ik ben geen politieagent.	Geen acceptatie van overtredingen. Overreageren op uitdagend gedrag.	Rebelleren. Conflict zoeken. Saboteren.	Leerlingen mogen soms even geen zin hebben. Kind of puber zijn valt niet altijd mee. Grenzen opzoeken hoort erbij.
Alle leerlingen hebben mijn uitleg nodig.	Structureel klassikale uitleg geven.	Groepen leerlingen haken af.	Niet elke leerling heeft mijn uitleg nodig, leerlingen mogen (deels) hun eigen leerroute bepalen.
Ik ben historicus.	Geen oog voor de leerling als persoon. Geen mentor of coach willen zijn. College geven.	Afhaken. Rebelleren.	Ik ben leraar geschiedenis.

Het laatste voorbeeld gaat vooral over jouw identiteit als leraar. Identiteit en overtuiging gaan hier hand in hand. Mooie reflectievragen hierbij zijn:

- Wat voor leraar wil ik zijn?
- Wat voor leraar ben ik?
- Past dat in de omgeving waar ik werk (of ga werken)?
- Wat is belangrijk voor mij?
- Kan ik dat kwijt?
- Hoe zien anderen (leerlingen en collega's) mij? Ben ik daar tevreden mee?

De beschrijvingen van de zes rollen (in deel 2) hebben allemaal een reflectieparagraaf, die je uitdaagt om na te denken over wat je doet (gedrag), maar vaak ook waarom je dat doet (overtuigingen). Wanneer je merkt dat jouw gedrag niet effectief is (vaak te zien aan ongewenst leerlinggedrag), is het buitengewoon nuttig om jouw onderliggende overtuigingen naar boven te halen, en te kijken of en hoe je deze overtuigingen kunt ombuigen. Omdat dit lastig kan zijn, is het raadzaam om hierbij een coach of collega te betrekken. Die kan je helpen om meer inzicht te krijgen in je eigen drijfveren en motieven.

1.4 De kern en de cirkels

De ontwerper in het centrum

In het centrum van de cirkel (figuur 1.1) staat de ontwerper, die het leerproces ontwerpt, passend bij de verschillende rollen van de leraar en bij de visie op leren van de school. De leraar ontwerpt individueel of samen met anderen (bijvoorbeeld collega's of bedrijven) de leeromgeving of een leersituatie. Dat kan een les zijn, maar ook een lessenreeks, een leerlijn of een project. Je neemt als ontwerper allerlei beslissingen, bijvoorbeeld over de vormgeving van de leeromgeving, hoe leerlingen worden geactiveerd, hoeveel autonomie zij krijgen, welke differentiatievormen je gebruikt en op welke wijze het leren wordt geëvalueerd en getoetst. Je bedenkt bij al deze beslissingen op welke wijze je de zes rollen invult.

Cirkel 1: leraargestuurd

In de eerste cirkel staan de basisvaardigheden van de leraar centraal. Het gaat om de vaardigheden die je minimaal nodig hebt om de leerlingen in de 'leerstand' te krijgen. In deze cirkel legt de leraar het fundament van de les. De focus ligt op contact maken met de leerlingen en op klassenmanagement. Je gebruikt het directe instructiemodel als basis voor de didactiek. De les is leraargestuurd: de leraar bepaalt in sterke mate wat en hoe de leerlingen leren.

Cirkel 2: gedeelde sturing

In de tweede cirkel gaat het om metacognitieve vaardigheden die je als leraar nodig hebt in situaties waarin leerlingen een actieve rol spelen in het leerproces. Er is sprake van een gedeelde sturing: de leraar zet samen met de leerlingen het leerproces in gang. Je volgt en ondersteunt leerlingen, afhankelijk van de mate van zelfsturing en de taakzelfstandigheid van de leerling. Als Didacticus en als Pedagoog geef je blijk van een gevarieerd en uitgebreid gedragsrepertoire: je differentieert binnen de les en wisselt het werken in heterogene en homogene groepjes af.

Cirkel 3: leerlinggestuurd

In de derde cirkel staan de vaardigheden centraal die de leraar nodig heeft in leer-situaties waarin leerlingen zelf veel verantwoordelijkheid krijgen. Zelfregulerend leren en werken gaat vaak samen met maatwerk en gepersonaliseerd leren. De ontwerper geeft ruimte voor autonomie, zodat de leerling binnen het curriculum eigen doelen kan stellen en zichzelf kan monitoren en evalueren. De leraar creëert eigenaarschap door samen met de leerling passende leerdoelen en succescriteria op te stellen. Het leerproces is een gedeelde verantwoordelijkheid van de leraar en de leerling.

Voorwaarde hiervoor is dat de leerling metacognitieve leerstrategieën beheerst om zélf het leren te kunnen reguleren. De leerling is in staat zijn eigen doelen te stellen en zijn eigen leerproces te sturen, kan zelfverantwoordelijk leren en is intrinsiek gemotiveerd.

De leraar past zijn rol daarop aan. In deze leersituaties is het belangrijk dat de leraar zijn leerlingen coacht op zelfregulatie. Je ondersteunt de leerlingen, leert hen om zelf hun doelen te formuleren en om zelfstandig aan deze doelen te werken.

Metacognitieve leerstrategieën

Leerstrategieën zijn manieren om te leren. Hoe leer je de leerlingen leren? Het gaat om (vakspecifieke) aanpakken en werkvormen, zoals een samenvatting, mindmap of spiekbriefje maken, maar ook om manieren om een tekst goed te lezen. We spreken van 'metacognitieve leerstrategieën' als het gaat om strategieën die zijn gericht op zelfregulatie, bijvoorbeeld plannen, monitoren, evalueren en reflecteren.

Schoolteams kunnen dit model ook inzetten om gedifferentieerd te werken aan teamontwikkeling. Alle leraren bevinden zich in hun ontwikkeling immers ergens in de cirkel. Dit past binnen een door ons bepleite integrale aanpak, waarbij school-leiding, middenmanagement en leraren samen werken aan onderwijsontwikkeling (zie hoofdstuk 13).

1.5 Fixed en growth mindset

Naast inhoudelijke zaken waar je je als leraar over buigt, is het van groot belang hoe je aankijkt tegen vakontwikkeling en de ontwikkeling van leerlingen. Om leraren hiervan bewust te maken, presenteren we de theorie van de 'fixed mindset' en 'growth mindset' van Carol Dweck (2018). Het is belangrijk dat leraren leerlingen ondersteunen vanuit een growth mindset.

Goede leraren geloven in ontwikkeling van intelligentie en talent en zijn gefascineerd door het leerproces. – Carol S. Dweck

Effectieve leraren zetten zich ervoor in dat leerlingen zich ontwikkelen en zich kennis en vaardigheden eigen maken. Zij worden daarbij onder meer gedreven door hun overtuigingen, ofwel door de manier waarop ze in het leven staan en naar leerlingen kijken. De Amerikaanse psychologe Carol Dweck ontdekte na tientallen jaren onderzoek naar prestatie en succes dat niet alleen vaardigheden en kennis tot succes leiden, maar dat ook onze mindset (het geheel van opvattingen, de bril waardoor we naar de wereld kijken) een belangrijke succesfactor is. Dit geldt ook voor leraren.

Dweck onderscheidt twee soorten mindsets: de statische mindset (fixed mindset) en de op groei gerichte mindset (growth mindset).